

IZCILS ANALĪTISKS PRĀTS UN MEŽA IZPRATNE

Aigars Indriksons

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Meža un vides zināņu fakultātes
Mežsaimniecības institūta pētnieks, docents, Dr. silv.

Profesors, habilitētais mežzinātņu doktors, Latvijas Valsts mežzinātnes institūta “Silava” vadošais pētnieks Pēteris Zālītis ir viena no nozīmīgākajām personām Latvijas mežzinātnē 20. un 21. gadsimtu mijā – pēdējo 40 gadu periodā. Kā zinātnieku viņu visvairāk raksturo analītiska pieeja ar meža ekosistēmu darbību un meža apsaimniekošanu saistītu jautājumu risināšanā, kas balstīta dziļās teorētiskās zināšanās par meža ekosistēmā notiekošajiem procesiem un to ietekmi uz kokaudžu augšanas gaitu. Viņa spēja analītiski – matemātiski aplūkot jebkuru pētāmo jautājumu deva iespēju nonākt pie zinātniski pamatotiem – matemātiskos modeļos balstītiem rezultātiem. Uz plašu zinātnisko pētījumu pamata 1983. gadā izdotā monogrāfija “Racionālas mežu nosusināšanas pamati Latvijas PSR” (krievu valodā) un vēlāk – 2012. gadā – ar jaunākiem pētījumiem papildītā monogrāfija latviešu valodā “Mežs un ūdens” ir uzskatāmas par nozīmīgākajām meža hidroloģijai veltītajām zinātniskajām publikācijām Latvijā. Lai gan Pēterim Zālītim jau bija 1992. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas piešķirtais profesora nosaukums, viņš bija arī vēlēts Latvijas Lauksaimniecības universitātes (turpmāk – LLU) Meža fakultātes profesors laikā no 1998. līdz 2004. gadam.

Biju profesora skolnieks, doktorants un zinātniskais asistents sākot ar 1997. gadu līdz manai pilnīgai pāriešanai darbā uz LLU Meža fakultāti 2014. gadā. Protams, ar profesoru uzturējām kontaktus līdz pat viņa aiziešanai mūžībā 2025. gada pavasarī. Mana pirmā iepazīšanās ar Pēteri Zālīti bija kā Meža fakultātes 4. kursa studentam jau 1996. gada pavasarī, kad viņš fakultātē vadīja studiju kursu “Pārmitro mežu apsaimniekošana”. Tā kā savā bakalaura darbā veicu pētījumu par baltalkšņa ietekmi uz slāpekļa vielu apriti virszemes notecē baltalkšņa audzēs Viesītes un Sunītes upju krastos, tad biju uzsācis līdzšinējo pētījumu analīzi un mana bakalaura darba vadītājs, profesors, Dr. habil. biol. Imants Liepa ieteica iepazīties ar Pētera Zālīša pētījumiem meža hidroloģijā un pieredzi Vesetnieku stacionārā. Jau pirmajā lekcijā, kuru mums vadīja Pēteris Zālītis, sapratu, ka par manis interesējošo tēmu profesoram ir dziļas teorētiskas zināšanas, bagātīgs datu un faktu materiāls, un ar to noteikti ir jāiepazīstas vairāk. Profesors fascinēja ar savu aizrautīgo stāstījumu, iepazīstinot studentus ar informāciju, kuru līdz tam nebijām fakultātē dzirdējuši. Tā bija informācija par meža hidroloģiju, meža ekosistēmu funkcionēšanu, arī par meža apsaimniekošanas politiku. Profesors tūlīt iemantoja simpātijas ar savu reālistisko skatījumu uz norisēm meža nozarē – diskusijām starp meža apsaimniekotājiem un dabas aizsardzības organizācijām. Nenoliedzot dabas un bioloģiskās daudzveidības saglabāšanas nozīmi, Pēteris Zālītis uzskatīja, kas visa pamatā tomēr ir mežs savā kopumā – kā ekosistēma, arī cilvēks un cilvēku sabiedrība kā biosfēras sastāvdaļa un tās saimnieciskās intereses saistībā ar mežu. Nereti diskusijās profesors mēdza uzdot retorisku jautājumu: “Bet kas aizsargās mežu?”

Vēlāk, jau maģistrantūras laikā, turpinot pētījumu par baltalkšņa ietekmi uz biogēno elementu apriti meža ekosistēmā, vienojāmies ar Pēteri Zālīti par tikšanos Latvijas Valsts mežzinātnes institūtā “Silava” (turpmāk – LVMI “Silava”) un došanos uz profesora pārraudzītā Vesetnieku ekoloģiskā stacionāra zinātniskajiem objektiem Meža pētīšanas stacijas Kalsnavas meža novadā – ar domu

jau par turpmākiem pētījumiem doktorantūras ietvaros. Sekoja darba piedāvājums – uzsākt asistenta darba gaitas institūtā. Profesors rada iespēju veikt jau ievāko ūdens paraugu analīzes institūta Augsnes laboratorijā, kuru tolaik vadīja Dr. silv. Visvaldis Kāposts (vēlākos gados šeit veiktas arī visas ūdens un augsnes analīzes doktora darba ietvaros). Mani līdzšinējā pētījuma objekti pie Viesītes upes ieinteresēja profesoru, jo arī viņa pirmie pētījumi kopā zinātnisko vadītāju, Dr. biol. Kasparu Bušu pagājušā gadsimta 60-tajos gados veikti Viesītes apkārtnē – toreizējā Zalaku mežniecībā. Ar šo laiku un vietām profesoram saistījās īpašas atmiņas – kā viņš pats mēdza teikt – “pirmā jaunība”. Tā, Pētera Zālīša vadībā, 1997. gada vasarā uzsāku darba gaitas LVMI “Silava” un promocijas darba “Biogēno elementu aprīte nosusinātajās meža ekosistēmās” izstrādi.

Kopā ar profesoru Pēteru Zālīti. 2001. gads (A. Āboliņas foto)

Jau mūsu pirmajā Vesetnieku stacionāra apmeklējuma reizē Pēteris Zālītis iepazīstināja ar mežkopības pamatprincipiem un Latvijas pārmitro mežu ekosistēmu funkcionēšanas likumsakarībām, no kurām nozīmīgākā bija – mežu pārpurvošanās cēlonis Latvijā ir pazemes spiedes ūdeņu pieplūde un nevis fakts, ka nokrišņu daudzums divreiz pārsniedz iztvaikošanu. Profesoram īpaši tuvi bija arī ar meža tipoloģiju saistīti jautājumi. Viņš vienmēr akcentēja meža tipoloģijas mežsaimniecisko nozīmi – meža tipu skaits ir tieši tāds, kas no meža apsaimniekošas viedokļa ir nepieciešams. Līdztekus plašajiem pētījumiem par meža meliorācijas mežsaimniecisko efektu un ūdens aprīti mežā, pēc profesora domām, Latvijā joprojām salīdzinoši maz bija informācijas par augu barības elementu aprīti meža ekosistēmās.

Kopā ar profesoru stacionāra teritorija tika izstaigāta vairākkārt. Pēc pirmā Vesetnieku apmeklējuma sekoja jau konkrētāka vizīte ar detalizētu promocijas darba metodikas un pētījuma punktu maršruta izstrādi. Aptuveni 400 ha lielā stacionāra teritorijā, kas ietvēra 5 ūdens sateces baseinus, bija piesātināta ar pētnieciskajiem objektiem – galvenokārt tie bija augsnes gruntsūdens un pazemes spiedes ūdens līmeņa novērošanas akas, kopskaitā ap 600 gab. No katra ūdens sateces baseina notekošā ūdens caurplūdes apjoms tika reģistrēts ar pašrakstītāja ierīci ūdens noteces mērī-

šanas pārgāzē (pavisam 5 gab.). Tāpat stacionāra teritorijā esošajās mežaudzēs bija izvietoti vairāki nokrišņu uztvērēju transekti, kā arī nokrišņu uztvērējs klajumā. Novērojumi šajos objektos kopš pagājušā gadsimta 60-tajiem gadiem bija veikti vairāku gadu desmitu garumā. Tāpat, regulāri – ik pēc 5 gadiem – tika pārmērīti vairāk nekā 50 kokaudžu parauglaukumi, lai sekotu nosusināto mežu taksācijas rādītāju attīstībai.

Atpūtas brīdī pēc kokaudžu mērījumiem Vesetnieku stacionārā 1999. gadā.

Īpatnējs foto filmas efekts – divi kadri vienā fotoattēlā. Vienlaikus esmu redzams gan diskutējot ar Pēteri Zālīti, gan kopā ar Tomu Zālīti un Zani Lībieti (T. Zālīša foto)

Vesetnieku stacionārs Pētera Zālīša stāstījumā bija kā vesela pasaule ar savdabīgiem – zinātnieku dotiem vietvārdiem, aiz katra no tiem bija īpašs stāsts vai notikums, piemēram, “pie džina”, “pie vientuļās priedes”, “pluviogrāfa izcirtums”, “apartais izcirtums”, “avensala”, “mailišu grāvis”, “žlādze”, “ežišsala”, “kāpostu grāvis”, “purva laipa”, “ciņi”, pat tādi eksotiski – ar jokainiem notikumiem saistītiem kā “lāča kaps”, “pie sarkanā ķēma” u.c. Daudzu objektu vietvārdi saistījās ar pētnieku vai vienkārši stacionāra apmeklētāju vārdiem, piemēram, “Caunīša bērzi”, “Valentīnas lauki”, “Liepas aka”, “Vomperska egles”, “Tabaka grāvis”, “Gubaiduļina laipa” u.c. Šo objektu nosaukumu nozīme bija ne tikai stāstā, kas aiz katra no tiem stāvēja, bet to pārzināšana ļāva zinātniekiem un vietējiem mežkopjiem savstarpēji labāk saprasties un orientēties, bez grūti iegau-mējamu kvartālu, nogabalu vai parauglaukumu numuru atcerēšanās. Kā viens no nozīmīgajiem demonstrējuma objektiem dažādu semināru laikā bija pētnieciskais kokaudzes parauglaukums ar nosaukumu “pie džina”. Tā bija nosusināta egļu audze, kas ātri sasniedzot pieauguma kulmināciju un optimālas dimensijas, pakāpeniski destruējās. Audze kā semināru demonstrējuma objekts savu nosaukumu ieguva pēc līdzības austrumu tautu pasakai “Aladins un burvju lampa”, kur no pudeles izlaists burvis – džins – izpilda sava atbrīvotāja vēlēšanās, un pēdējā vēlēšanās ir to atgriezt pudelē atpakaļ. Pēc alegorijas ar pasaku, arī mežzinātnieku ieteikums samazināt egles cirtmetu, pagājušā gadsimta 70-tajos gados meža nozarē savā veidā pielīdzināts džina izlaišanai no pudeles un tā arī netika praksē ieviests. Jāpiebilst, ka temats nav zaudējis aktualitāti joprojām. Pētnieciskā darbība Vestnieku stacionārā un meža hidroloģiskā režīma novērojumi, jo īpaši, 90-to un 2000-šo gadu periodā, lielā mērā tika nodrošināti pateicoties Pētera Zālīša personiskajai iniciatīvai viņa vadīto

zinātnisko projektu ietvaros. Vislielākajā mērā stacionārs bija kā apliecinājums dažkārt mežzinātnieku vidū populārajam teicienam – “mežs ir mūsu laboratorija”. Vesetnieku stacionārs ar savām mežaudzēm, meliorācijas sistēmu un ūdens aprites mērījumu vietām bija profesora Pētera Zālīša zinātniskā laboratorija.

Vesetnieku mājas Vesetnieku ekoloģiskā stacionāra centrā. 1999. gads (A. Indriksona foto)

Īpaša nozīme bija stacionāra centrā esošajām Vesetnieku mājām. Vēsturiski – pagājušā gadsimta 20–30-tajos gados šeit atradusies koku pludinātāju mītnes vieta un zirgu staļļi. Cauri stacionāra teritorijai un gar Vesetnieku mājām plūst Vesetas upe, kas tolaik izmantota koku pludināšanai. Pēc Otrā pasaules kara māja atradusies meža resora pārziņā un izmantota kā mežsarga kordons. Pēc Meža pētīšanas stacijas izveides Jaunkalsnavā, kopš pagājušā gadsimta 60-to gadu sākuma, to sāka izmantot mežzinātnieki kā uzturēšanās vietu pētījumu objektu tuvumā. Kaspars Bušs un Pēteris Zālītis stacionārā veikuši savus nozīmīgākos pētījumus. Īsu brīdi, 70-to gadu pirmajā pusē, Vesetnieku mājā pat atradusies ķīmisko analīžu laboratorija, kurā Kaspars Buša zinātniskā līdzstrādniece Inta Spalviņa veikusi ūdens un augsnes ķīmiskās analīzes.

Ražīgākais Pētera Zālīša zinātniskā darba mūža periods pagāja ciešā sadarbībā ar savu zinātnisko vadītāju un kolēģi Kasparu Bušu – pagājušā gadsimta 60-tajos, 70-tajos un 80-tajos gados. Pēteris Zālītis uzskatos bija daudz mantojis no sava zinātniskā vadītāja. Kā tas no mūsdienu skatu punkta akcentēts, tad pēdējās 20. gadsimta un pirmajās 21. gadsimta desmitgadēs Latvijas mežkopībā valdījusi un arī joprojām turpina pastāvēt tā sauktā Buša-Zālīša paradigma (Pēteris Zālītis to dažkārt sauca par reliģiju, no kuras nekad neatkāpās), kuras nozīmīgākās atziņas bija meža hidrotehniskās meliorācijas nozīmīguma uzsvēršana un mežkopības aksiomas, piemēram, “rets mežs jaunībā – augstāzīgs mežs pieaugušā vecumā”, “tīraudzes mistrotā mežā” u.c. No sava skolotāja Pēteris Zālītis bija mantojis spēju mežu izprast un skaidrot kopsakarībās, zināmā mērā, arī runas stilu, akcentējot netradicionālus, diskusijas raisošus spriedumus. Kaspars Buša pēdējo darbu – “Meža ekosistēmas”, 1989. gadā – jau pēc viņa aiziešanas mūžībā, faktiski pabeidza un iesniedza publicēšanai Pēteris Zālītis. Vēl daudzus gadus vēlāk kolēģu jautāts vai pēc skolotāja un ilggadīgā darba biedra aiziešanas mūžībā tā nepietrūkst, Pēteris Zālītis mēdza atbildēt, ka ar Kasparu joprojām sarunājoties domās – tik cieša bija viņu garīgā saikne.

Apciemojot Kaspara Buša kapavietu Cēsu Meža kapos 2000. gadā. No kreisās: Silvija Grīse, Pēteris Zālītis, Inta Spalviņa, Aigars Indriksons un Tālis Gaitnieks (A. Āboliņas foto)

Laiks, kad uzsāku savu darbību institūtā profesora Pētera Zālīša vadībā, bija sarežģīts laiks meža zinātnei un zinātnei valstī kopumā. Deviņdesmitie gadi un arī jaunās tūkstošgades pirmā desmitgade – pēc iepriekšējās – padomju ekonomiskās sistēmas sabrukuma un sākotnējā atmodas laika emocionālā pacēluma, bija neziņas un nedrošības pilni. Zinātnei trūka finansējuma. Valsts nodrošināta bāzes finansējuma institūtiem nebija – darbs zinātnē balstījās uz atsevišķu pētnieku spēju un veiksmi piesaistīt projektus. Pēteris Zālītis šajā laikā (1991.–2004. gads) kā LVMI “Silava” Zinātniskās padomes priekšsēdētājs faktiski vadīja Latvijas mežzinātņi – bija zinātnes organizētājs. Viņa vadīto Latvijas Zinātnes padomes grantu ietvaros tika realizēti daudzi nozīmīgi, zinātnietilpīgi pētījumi – galvenokārt saistīti ar meža ekosistēmu funkcionēšanu un hidroloģiskā režīma izpēti. Profesora vadīto grantu ietvaros realizēti arī ar meža augšanas gaitu, meža floras un faunas izpēti saistīti un cita rakstura pētījumi. Lai gan padomju laika Zinātnes ražošanas apvienības (ZRA) “Silava” struktūrvienību sistēma institūtā vairs nepastāvēja un daļējums laboratorijās bija nosacīts, bijusī Meža hidromeliorācijas laboratorija pārveidojās par Mežkopības un meža ekoloģijas projektu grupu jeb virzienu, kuras faktiskais vadītājs apmēram 10–15 gadus bija Pēteris Zālītis. Profesora tuvākie kolēģi šajā periodā institūtā bija viņa sekretāre, bijusī ZRA “Silava” Skaitļošanas centra darbiniece Ārija Kalniņa, botāniķe-sūnu speciāliste, Dr. biol. Austrā Āboliņa, profesora vadībā doktora disertācijas aizstāvējušie – mežsaimniecības inženiere-botāniķe, Dr. biol. Baiba Bambi un biologs-trupes sēņu un mikorizas speciālists, Dr. silv. Tālis Gaitnieks, kā arī inženieris-mežkopis-dendrohronologs, Dr. silv. Edvīns Špalte.

Jau sākot ar 2004. gadu, finansējums mežzinātnei pakāpeniski pieauga. Latvijas Republikas Zemkopības ministrija atjaunoja Meža attīstības fonda darbību, kura ietvaros LVMI “Silava” un citu zinātnisko institūciju pētniekiem bija iespēja iegūt finansējumu pētījumiem. Šajā laikā vadīju Meža attīstības fonda projektus “Meža ūdensregulējošās īpašības intensīvas mežsaimniecības apstākļos” un “Meža augšņu inventarizācija un bioloģiskās daudzveidības novērtēšana starptautiskā projekta BIOSOIL ietvaros”, kā arī turpināju darbu profesora Pētera Zālīša vadītajos Latvijas Zinātnes

padomes grantos. Laikā no 2002. līdz 2005. gadam darbojāmies ES 5. Ietvarprogrammas Ziemeļvalstu un Baltijas valstu projektā WOOD-EN-MAN (Wood for Energy – a Contribution to the Development of Sustainable Forest Management). Šis projekts bija veltīts koksnes pelnu izmantošanas iespēju izpētei, tajā skaitā pelnu mēslojuma uz meža vidi ietekmei. Projekta norisi Latvijā koordinēja mežzinātņu doktors Tālis Gaitnieks, savukārt profesors Pēteris Zālītis sniedza plašu metodisku atbalstu. Pateicoties profesora vadībā iegūtajām iestrādēm un iemaņām hidroloģisko pētījumu jomā, laika periodā no 2004. līdz 2008. gadam kā hidrologs piedalījās Latvijas Dabas fonda vadītā LIFE projektā “Purva biotopu atjaunošanas plāna īstenošana Latvijā”. Pēc mežzinātņu doktora disertācijas aizstāvēšanas 2010. gadā, turpināju darbu institūtā pētnieka amatā. 2012. gadā tiku ievēlēts Latvijas Lauksaimniecības universitātes Mežkopības katedras vadītāja amatā un 2013. gadā – asociētā profesora amatā. Aptuveni šajā periodā beidzās profesora Pētera Zālīša vadītā Latvijas Zinātnes padomes un Meža attīstības fonda finansēto projektu darbība. Līdz ar to arī manas darba gaitas LVMI “Silava” tuvojās izskaņai, līdz pavisam tika pārtrauktas 2014. gadā. Protams, ar profesoru nepārtrūka personiskie kontakti – vēlākos gados ar viņu tikāmies Mežzinātņu nozares un Materiālzinātņu nozares LLU promocijas padomes sēdēs, kā arī mājas apciemojumos.

Pēteris Zālītis vienmēr ar cieņu un mīlestību pieminēja savus skolniekus – Jāni Jurdžu, Dr. silv. Jurģi Jansonu (tagadējo LVMI “Silava” direktoru), Gintu un Jāni Vuguļus, Dr. silv. Zani Lībieti un savu dēlu – mežzinātnieka gaitas uzsākušo, Dr. silv. Tomu Zālīti. Pēterim Zālītim visa viņa mūža laikā piemita, tā sauktais, piebaldzēna raksturs (dzimis Jaunpiebalgā) – plaša sirds un dāsna, devīga attieksme pret sev tuviem, svarīgiem cilvēkiem. Pēdējos sava darba gados institūtā profesors sniedza padomu jaunās paaudzes pētniekiem, piedalījās zinātnisko projektu izstrādē, vienmēr akcentējot skatījuma uz mežu kā ekosistēmu nozīmi dažādu kopsakarību izpētē. Lai gan pēdējos savas dzīves gadus veselības stāvokļa pasliktināšanās dēļ viņš vairs aktīvu zinātnisko darbību neveica, līdz pat pēdējām savas dzīves dienām saņēma institūta atbalstu. Pētera Zālīša mūža darbs bija vainagojies panākumiem – mežzinātne Latvijā un LVMI “Silava” bija ieguvusi jaunu jaudu turpmākai attīstībai.’

Profesors stāstījumā pētījumu objektā Vesetnieku stacionārā Jaunkalsnavā. 2003. gads.
No kreisās: Pēteris Zālītis, dāņu zinātniece Ingeborg Callesen, Andis Lazdiņš un Aigars Indriksons
(T. Gaitnieka foto)